

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Aleksandry Majki
pt. *Obraz rezydentów i nauczycieli w literaturze polskiej przełomu XIX i XX wieku.*
Studium językowo-stylistyczne
napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Magdaleny Czachorowskiej

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska mgr Aleksandry Majki pt. *Obraz rezydentów i nauczycieli w literaturze polskiej przełomu XIX i XX wieku. Studium językowo-stylistyczne* została przygotowana pod kierunkiem prof. dr hab. Magdaleny Czachorowskiej. Praca liczy 155 stron i składa się ze Wstępu, sześciu rozdziałów, Zakończenia oraz Bibliografii. Podejmowana w dysertacji problematyka ma charakter interdyscyplinarny i lokuje się na styku językoznawstwa oraz literaturoznawstwa. Rozważania nawiązują do tradycji badań nad stylistyką tekstu artystycznego, w szczególności nad językową kreacją postaci oraz językowym obrazem świata. Autorka podejmuje zagadnienie istotne poznawczo, ujmując je w szerokim kontekście społeczno-kulturowym i obyczajowym epoki oraz odwołując się do narzędzi analizy lingwistycznej. Sam wybór tematu należy uznać za interesujący i merytorycznie uzasadniony, zwłaszcza że kategorie postaci takich jak *rezydent* czy *nauczyciel* nie były dotąd wnikliwie opisywane z perspektywy językowo-stylistycznej. Dobór tekstów literackich stanowiących podstawę materiałową rozprawy również zasługuje na pozytywną ocenę, obejmuje on bowiem utwory reprezentatywne dla literatury polskiej przełomu XIX i XX wieku, w których zawarto wyraziste portrety bohaterów reprezentujących wspomnianą grupę społeczną. Zgromadzony korpus jest wystarczająco zróżnicowany i pozwala na przeprowadzenie analiz prowadzących do formułowania pogłębionych wniosków.

Kompozycja rozprawy została zaplanowana w sposób przemyślany i w dużej mierze logiczny. Układ pracy, obejmujący część wprowadzającą, rozdział kontekstowy, zasadnicze partie analityczne oraz zakończenie, sprzyja przejrzystości wyводу i umożliwia stopniowe wprowadzanie czytelnika w podejmowaną problematykę. Wyodrębnienie rozdziałów poświęconych poszczególnym utworom oraz zastosowanie podsumowań częściowych porządkuje materiał badawczy i ułatwia śledzenie toku rozumowania Autorki. W tym miejscu

należy jednak zasygnalizować, że rozbieżność między deklarowanymi założeniami metodologicznymi a ich realizacją w częściach analitycznych ogranicza zakres wniosków o charakterze syntetycznym. Nie podważa to jednak zasadniczo poprawności ani czytelności przyjętej struktury pracy.

Doktorantka we Wstępie zauważa, iż „każda z tych [omawianych AS] postaci jest inna, inaczej scharakteryzowana, zróżnicowane są jej funkcje i znaczenie w strukturze dzieła” (s. 4), co zapowiada analizy ukierunkowane zarówno na wydobywanie różnic indywidualizujących poszczególne kreacje, jak i na uchwycenie cech typowych, reprezentatywnych dla określonej grupy społecznej. Autorka deklaruje przyjęcie szerokiego, funkcjonalnego modelu analizy stylistycznej, obejmującego badanie zjawisk językowych w ich kontekstowym, celowościowym i pragmatycznym uwikłaniu. Zapowiada zatem, że analiza lingwistyczna obejmować będzie nie tylko słownictwo, lecz także fleksję, słowotwórstwo, składnię oraz strukturę tekstu (s. 7). Niestety, w zasadniczych rozdziałach zapowiadany model badawczy nie znajduje pełnej realizacji. Analizy koncentrują się przede wszystkim na warstwie leksykalnej oraz opisach cech bądź losów postaci, natomiast refleksja nad językowo-stylistycznym ukształtowaniem deskrypcji i strukturą tekstu pojawia się rzadziej, ma charakter fragmentaryczny lub pozostaje jedynie sygnalizowana. Brak pełnej zgodności między deklaracjami metodologicznymi a realizacją przyjętych założeń w części interpretacyjnej sprawia, że zaproponowane ujęcie nie zostało w pełni zrealizowane, co ujawnia się tym wyraźniej, gdy weźmiemy pod uwagę, jak interesujący i różnorodny jest materiał badawczy. Postacie nauczycieli i rezydentów były w powieściach będących podstawą ekscerpcji kreowane w różny sposób, a konsekwentne uwzględnienie w analizie wszystkich zapowiadanych przez Autorkę poziomów języka – leksyki, fleksji, słowotwórstwa, składni oraz struktury tekstu – pozwoliłoby pełniej uchwycić cechy warsztatu pisarskiego poszczególnych twórców. Jednoznaczna ocena zastosowanego warsztatu analitycznego utrudnia również nad wyraz skromny opis metod badawczych. Autorka ogólnie wskazuje na wykorzystanie analizy językowo-stylistycznej oraz koncepcji językowego obrazu świata, w rozprawie brakuje jednak wyraźnego rozróżnienia poziomów analizy (leksykalnego, składniowego, semantycznego), a także uzasadnienia wyboru konkretnych rozwiązań metodologicznych. Problematiczne okazuje się również nieostre rozróżnienie pomiędzy pojęciem językowego obrazu świata a językową kreacją postaci literackiej. Choć Doktorantka deklaruje przyjęcie koncepcji językowego obrazu świata, w toku rozważań pojęcie to bywa stosowane wymiennie z terminem językowej kreacji, bez należytego zaakcentowania różnic teoretycznych i metodologicznych

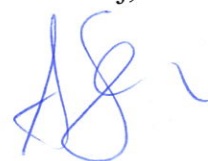
między tymi kategoriami. W efekcie analizy jednostkowych, literacko ukształtowanych przedstawień bohaterów nie zawsze są wyraźnie osadzone w perspektywie właściwej dla badań nad językowym obrazem świata. Brakuje refleksji nad tym, w jakim stopniu prezentowane realizacje tekstowe mają charakter indywidualny, a w jakim mogą być traktowane jako nośniki bardziej uogólnionych, kulturowo utrwalonych konceptualizacji. To nieostre operowanie podstawowymi pojęciami teoretycznymi osłabia spójność metodologiczną pracy i utrudnia jednoznaczną ocenę uzyskanych wyników.

Na osobne omówienie zasługuje sposób wykorzystania literatury przedmiotu. Doktorantka we Wstępie powołuje się na podstawowe opracowania z zakresu badań nad językowym obrazem świata i kreacją postaci, streszczając główne tezy przywoływanych prac i wybierając z nich najistotniejsze myśli, co świadczy o umiejętności selekcji informacji. Literatura, którą Autorka omawia, nie odzwierciedla jednak w pełni aktualnego stanu badań. W przeglądzie zabrakło istotnych opracowań dotyczących językowej kreacji postaci, m.in. prac Teresy Skubalanki, Mirosławy Białoskórskiej, Adrianny Seniów czy Magdaleny Pietrzyk. Ich uwzględnienie pozwoliłoby zobaczyć różne możliwe sposoby interpretacji tekstu artystycznego oraz pełniej zaprezentować wachlarz stosowanych w badaniach językoznawczych narzędzi. Taka perspektywa mogłaby umożliwić zarówno opracowanie własnego, autorskiego modelu analizy tekstu, jak i wybór sposobu interpretacji zaproponowanego przez poszczególnych badaczy. To rozwiązanie przyczyniłoby się do większej przejrzystości metodologicznej pracy. Doktorantka powołuje się wprawdzie na monografię Elżbiety Skorupskiej-Raczyńskiej i jednoznacznie zapowiada wykorzystanie schematu zaproponowanego przez badaczkę, lecz w dalszych partiach rozprawy zapowiedź ta znajduje jedynie częściową realizację. Brak wyraźnego powiązania między przywoływanymi opracowaniami językoznawczymi a analizowanym materiałem sprawia trudności w ich praktycznym wykorzystaniu. Odniesienia do dorobku innych badaczy, zarówno w przypadku prac stanowiących deklarowaną podstawę metodologiczną, jak i licznych opracowań przywoływanych kontekstowo, nie zostały w pełni funkcjonalnie zastosowane. Częściej pełnią one funkcję formalnego odwołania niż realnego narzędzia w rozważaniach. Docenić jednak należy odwołania do opracowań z zakresu historii i socjologii zawarte w rozdziale *Tło społeczne i uwarunkowania prawne* (s. 14-27). Stanowi on swoiste zaplecze kontekstowe rozprawy i w dużej mierze spełnia tę rolę w sposób przekonujący. Autorka podejmuje ambitne zadanie rekonstrukcji realiów społecznych, rodzinnych, edukacyjnych i prawnych przełomu XIX i XX wieku, które determinowały sytuację rezydentów i nauczycieli w tamtym czasie. Dobór zagadnień należy uznać za trafny, a

sam rozdział za dobrze przemyślany. Szczególnie mocną stroną tej części pracy jest obszerne omówienie *Kodeksu Napoleona* oraz jego znaczenia dla kształtowania relacji rodzinnych, hierarchii domowej, pozycji kobiet, dzieci oraz osób pozostających na utrzymaniu gospodarza. Doktorantka wykazuje się tu znajomością literatury historycznej, a przywoływane przepisy są interpretowane w sposób zrozumiały i funkcjonalny. Na uwagę zasługuje umiejętne powiązanie regulacji prawnych z praktyką życia codziennego, co pozwala czytelnikowi lepiej zrozumieć mechanizmy zależności społecznych, w których osadzeni byli bohaterowie omawianych utworów. Ciekawy poznawczo jest też podrozdział poświęcony wychowaniu domowemu i edukacji, w którym syntetycznie, a zarazem rzeczowo przedstawiono modele wychowawcze funkcjonujące w różnych warstwach społecznych. Zestawienie ról kobiet, matek, guwernantek i nauczycielek z realiami ekonomicznymi oraz obyczajowymi epoki stanowi cenne uzupełnienie analiz literackich. Autorka wykorzystała opracowania z zakresu historii obyczaju i edukacji. Pozwoliło to na osadzenie omawianych postaci literackich w realiach społeczno-kulturowych epoki, a tym samym na lepsze zrozumienie znaczenia ich obecności w strukturze powieści przełomu XIX i XX wieku. Na osobne omówienie zasługuje podrozdział *Rezydent w języku i kulturze*, który budzi pewne wątpliwości. Samą ideę sięgnięcia do definicji słownikowych i próbę rekonstrukcji znaczenia leksemu *rezydent* należy uznać za zasadną, zwłaszcza w kontekście badań nad językowym obrazem świata. Przywołanie współczesnych znaczeń nie znajduje jednak wystarczającego uzasadnienia z punktu widzenia problematyki rozprawy, pozostają one bowiem bez bezpośredniego związku z XIX-wiecznym zakresem znaczeniowym wyrazu. Jeżeli intencją Autorki było ukazanie ewolucji semantycznej leksemu, wywód ten wymagałby znacznie pełniejszego uzasadnienia. Należałoby wówczas jasno wskazać np. etapy zmian znaczeniowych, a także ich kulturowe i historyczne uwarunkowania. W obecnym kształcie zestawienie dawnych i współczesnych znaczeń sprawia wrażenie przypadkowego i nie w pełni funkcjonalnego, a jego związek z dalszymi analizami literackimi pozostaje mało czytelny. Nie można jednak nie zauważyć, że Autorka sięga po opracowania o charakterze historycznym, które pozwalają uchwycić funkcjonowanie rezydentów jako ważnej grupy społecznej w XIX wieku. Odwołania do tego typu źródeł wzbogacają wywód o aspekt kulturowy oraz potwierdzają świadomość Autorki, że analiza leksykalna nie może być oderwana od realiów społecznych epoki. W tym sensie podrozdział wnosi wartościowe informacje kontekstowe, które są punktem wyjścia do dalszych interpretacji.

Rozdziały II–VI stanowią zasadniczą część rozprawy i obejmują analizę sposobu kreowania postaci rezydentów oraz nauczycieli w powieściach Elizy Orzeszkowej, Bolesława

Prusa, Marii Dąbrowskiej i Kornela Makuszyńskiego. W rozważaniach przyjęto perspektywę tematyczną, skupioną na tych elementach świata przedstawionego, które wynikają z niejednoznacznej pozycji społecznej bohaterów tj.: zależności ekonomicznej, podporządkowania wobec gospodarzy, braku stabilności życiowej, a także ograniczonego wpływu na własny los. Doktorantka trafnie identyfikuje aspekty odróżniające rezydentów i nauczycieli od pozostałych postaci, czyniąc z nich figury szczególnie znaczące dla problematyki społecznej i obyczajowej epoki. Wnioski płynące z analizy, zwłaszcza dotyczące leksyki wartościującej, określeń relacyjnych, nazw ról społecznych czy sposobów opisu codziennych czynności i zachowań bohaterów są trafne, Autorka zauważa i odnotowuje najważniejsze mechanizmy służące kreacji postaci. Jednocześnie, należy stwierdzić, że zakres przeprowadzonych badań pozostaje węższy niż deklarowany we Wstępie. W kontekście analiz zawartych w rozdziałach II–VI wątpliwości budzi także zasadność częstego odwoływania się do *Wielkiego słownika języka polskiego* jako podstawowego punktu odniesienia dla interpretacji znaczeń leksykalnych. WSJP, jako słownik opisujący współczesny stan polszczyzny, nie zawsze oddaje historyczne znaczenia wyrazów ani realia społeczno-kulturowe czasów, w których powstały omawiane utwory. W badaniach nad literaturą przełomu XIX i XX wieku właściwym zapleczem źródłowym są słowniki historyczne, takie jak *Słownik języka polskiego* pod red. Karłowicza, Kryńskiego i Niedźwiedzkiego (tzw. warszawski) czy *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, które dokumentują ówczesne znaczenia, użycia i konotacje leksykalne. Ich konsekwentne wykorzystanie pozwoliłoby precyzyjniej osadzić obserwacje językowe w realiach epoki oraz wzmocnić historycznojęzykowy wymiar prowadzonych analiz. Ta część rozprawy przynosi szereg interesujących i trafnych spostrzeżeń, zwłaszcza w odniesieniu do społecznego i kulturowego znaczenia przedstawicieli omawianej grupy bohaterów. Jej słabszą stroną pozostaje, o czym wspomniałam wcześniej, rozbieżność między szeroko zakreślonymi założeniami metodologicznymi a rzeczywistym zakresem przeprowadzonych analiz językowych, co uniemożliwiło pełne ukazanie zróżnicowania sposobów kreacji rezydentów i nauczycieli w twórczości poszczególnych autorów. W konsekwencji Autorce nie udało się uchwycić relacji między indywidualną strategią twórczą a utrwalonymi kulturowo wzorcami przedstawiania reprezentantów tej grupy społecznej.

Zakończenie rozprawy (s. 134–142) stanowi logiczne i zwarte domknięcie wcześniejszych rozważań. Autorka podejmuje próbę uogólnienia wyników cząstkowych analiz. Powrót do zasadniczych wątków pracy oraz uporządkowanie najważniejszych ustaleń należy ocenić pozytywnie, podobnie jak wskazanie cech postaci wynikających z ich

specyficznej pozycji społecznej. Zastrzeżenia budzi jednak fakt, że część przywoływanych w tym miejscu informacji się powtarza i nie zawsze zostaje ujęta w formie syntetycznie sformułowanych wniosków.

Z recenzenckiego obowiązku należy odnotować, że w pracy występują pewne uchybienia formalne i językowe. O niewystarczającej korekcie językowej pracy świadczą zapisy, które miejscami wpływają na ocenę merytoryczną prowadzonych rozważań. Przykładem mogą być nieprecyzyjne użycia terminów, takie jak zakwalifikowanie wyrazów *mizdrzyć się* czy *złapać kawalera* jako „określeń meyoratywnych” (s. 47), podczas gdy Autorce chodziło zapewne o nacechowanie pejoratywne. W pracy o charakterze językoznawczym tego rodzaju nieścisłości terminologiczne nie powinny się zdarzyć. Zastrzeżenia budzą również pojedyncze błędy rzeczowe, m.in. omyłkowe przypisanie autorstwa *Lalki* Elizie Orzeszkowej. Choć błędy mają charakter jednostkowy, nie pozostają bez znaczenia dla oceny rzetelności warsztatowej i powinny zostać wyeliminowane na etapie prac redakcyjnych.

Autorka konsekwentnie stosuje przypisy dolne i wykazuje się znajomością podstawowych zasad dokumentowania źródeł, choć sposób realizacji odniesień nie zawsze jest poprawny i jednolity, co wpływa na przejrzystość aparatu naukowego. Zastrzeżenia budzi nieprecyzyjne posługiwanie formą *tamże*. W kilku miejscach *tamże* stosowane jest mimo zmiany przywoływanego tekstu lub zakresu odniesienia (por. np. przypis 117; 129, 130). Niekiedy przypisy nie zawierają odniesienia do autora czy tytułu cytowanego tekstu (por. przypis 10), konkretnego numeru strony, z której pochodzi cytowany w pracy fragment (np. przypis 70) bądź daty dostępu do źródeł cyfrowych. Mimo że Autorka dąży do zachowania akademickiego rejestru wypowiedzi, to nie zawsze udaje się Jej utrzymać konsekwencję stylistyczną. Niekiedy dostrzegalny jest brak swobodnego i konsekwentnego posługiwania się terminologią naukową, przejawiający się w nieprecyzyjnym doborze pojęć lub użyciu wyrażen potocznych i nacechowanych emocjonalnie. W tekście rozprawy występują ponadto liczne usterki językowe, obejmujące literówki, niezręczności składniowe, powtórzenia. Poniżej przytaczam kilka reprezentatywnych przykładów, ilustrujących wskazane problemy, np.: *poskreślają łagodnie usposobienie ciotki*, s. 127; *wygląd zewnątrz Marty*, s. 65; *Największy sukces literacki Elizy Orzeszkowej, „Nad Niemnem”, pierwotnie publikowany był w odcinkach w 1887 roku na łamach „Tygodnia Ilustrowanego”, następnie w 1888 wydano go w całości w postaci książkowej*, s. 8; *Niesamowite bogactwo różnych wątków i problemów jest na tyle uniwersalne, że każdy znajdzie coś dla siebie.*, s. 12; *Nakreślę obraz szkolnictwa na ziemiach polskich z przełomu XIX i XX wieku, szkolnictwo zorganizowane i domowe.*, s. 13; *Na miejsce*

przy dworze znajdowali także wieloletni służący i zasłużeni oficjaliści, którzy sumiennie wykonywali swoje obowiązki., s. 34; W zaborze pruskim walka o polską kulturę, język i szkolnictwo było zdecydowanie trudniejsze niż w zaborze rosyjskim ze względu na większy zasięg aparatu polityczno-administracyjnego., s. 21; W każdym bogatym domu swoje miejsce do mieszkania znalazła liczna grupa rezydentów i rezydentek, oprócz służby domowej, pełnili funkcję oficjeli, którzy mieli pieczę nad majątkiem rodziny, osób, które doglądały koni i innych zwierząt, układały ptaki do polowania, służyły w każdej możliwej sprawie.; s. 39.

Mimo wskazanych wcześniej zastrzeżeń metodologicznych i redakcyjnych rozprawa doktorska mgr Aleksandry Majki stanowi oryginalne ujęcie podjętego problemu badawczego, przede wszystkim ze względu na zgromadzony materiał literacki, który dotąd nie był przedmiotem systematycznych badań z perspektywy językowo-stylistycznej. Oryginalność pracy polega nie tyle na wypracowaniu nowego modelu metodologicznego, ile na zastosowaniu narzędzi językoznawczych do opisu postaci literackich na tle kontekstu społeczno-kulturowego. Rozprawa świadczy o znajomości podstawowych koncepcji teoretycznych funkcjonujących w obrębie językoznawstwa, w szczególności badań nad językowym obrazem świata, stylistyką tekstu artystycznego oraz językową kreacją postaci, choć nie wszystkie z przywoływanych ujęć zostały w pełni wykorzystane w części analitycznej. Jednocześnie praca potwierdza zdolność Autorki do samodzielnego prowadzenia badań naukowych oraz jej umiejętności doboru i opracowania materiału, formułowania problematyki badawczej oraz podejmowania prób syntetycznego ujęcia wyników, choć niektóre wnioski pozostają ogólne i mogłyby zostać bardziej szczegółowo rozwinięte.

Konkluzja:

Rozprawa doktorska mgr Aleksandry Majki pt. ***Obraz rezydentów i nauczycieli w literaturze polskiej przełomu XIX i XX wieku. Studium językowo-stylistyczne*** przygotowana pod kierunkiem prof. dr hab. Magdaleny Czachorowskiej **spełnia warunki stawiane pracom doktorskim określone w art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018r. Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz. U. z 2018 poz. 1668 ze zm.)**. Wnoszę o dopuszczenie mgr Aleksandry Majki do kolejnych etapów postępowania.

Janina Serio